

Çatışma ve Uzlaştırma Geriliminde İbn Sînâ'nın Biyoloji Projesi

Avicenna's Biology Project in Between Conflict and Reconciliation

Ahmet GÖKSU*

Öz

Aristoteles canlıları ve canlılığı felsefî araştırmanın konusu kılarak canlılar bilimini inşa etmiştir. Bu eserler ondan geriye kalan külliyyatın neredeyse dörtte birini oluşturmuş ve onun felsefesini aktif bir biçimde şekillendirmiştir. Fakat ilginç bir şekilde bu eserler Arapçaya intikal edene kadar üzerlerine kapsamlı bir şerh yazılmamıştır. Aristoteles'in küçüklü büyüklü birçok biyoloji eseri olmasına rağmen bunların en temel üçü (*Historia Animalium* [HA, 10 makale], *De Partibus Animalium* [PA, 4 makale] ve *De Generatione Animalium* [GA, 5 makale]) Arapçaya tek bir kitap olarak, *Kitâbü'l-Hayevân* adı altında çevrilmiştir. İbn Sînâ *el-muallimü'l-evvel* olarak andığı Aristoteles'in bu on dokuz makaleden oluşan eserini, *eş-Şifâ*'nın tabîyyât kısmının sekizinci fenninde özet ve yorum karışımı bir üslup ile ele alır. İbn Sînâ, tıbbî bilgisini daha çok Galen'den (ve Galen üzerinden Hipokrat'tan) alırken teorik yaklaşımda Aristotelesçi pozisyonunu korumaya çalışır. Bu iki büyük gelenek ve otorite arasındaki yoğun çatışmalar daha çok felsefî yoğunluğu ağır basan "*fî kevnî'l-hayevân*" (GA, 15-19. makaleler) kısmında gerçekleşir. Bu kısımda spontan oluşum (*tevellüd*), dişi ve erkeğin yeni oluşacak canlı üzerindeki rolleri, erkek ve dişi üreme organlarının anatomisi-fizyolojisi, embriyonik gelişim aşamaları ve daha birçok biyolojik mesele tartışılmaktadır. Bu çalışmada İbn Sînâ'nın kimi zaman Galen ile çatışarak, kimi zaman üstü kapalı bir şekilde onu Aristoteles ile uzlaştırarak kendi biyoloji anlayışını nasıl inşa ettiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, İbn Sînâ, Galen, *Kitâbü'l-Hayevân*, biyoloji

ABSTRACT

Aristotle built the science of living things by making living things and life the subject of philosophical research. These works constitute almost a quarter of his surviving corpus and actively shaped his philosophy. However, interestingly, no comprehensive commentary was written on these works until they were translated into Arabic. Although Aristotle has many works on biology, large and small, three of the most fundamental of them (*Historia Animalium* [HA, 10 articles], *De Partibus Animalium* [PA, 4 articles], and *De Generatione Animalium* [GA, 5 articles]) are translated as a single book in Arabic under the name *Kitâb al-Hayavân*. Ibn Sînâ deals with Aristotle's work, which consists of 19 articles, in a style that is a mixture of summary and commentary, in the eighth science of the *tabî'yyât* section of *al-Shifâ*. While Ibn Sînâ derives his medical knowledge mostly from Galen (and Hippocrates via Galen), he tries to maintain his Aristotelian position in his theoretical approach. Intense conflicts between these two great traditions and authorities take place in the part of "*fî kevnî'l-hayevân*" (GA, articles 15-19), which has a predominant philosophical intensity. In this section, spontaneous generation (*tavallud*), the contribution of males and females to the newborn, the anatomy-physiology of male and female reproductive organs, embryonic development stages, and many other biological issues are discussed. In this study, it has been tried to explain how Ibn Sînâ built his own understanding of biology by sometimes conflicting with Galen and sometimes reconciling him with Aristotle.

Keywords: Aristotle, Ibn Sînâ/Avicenna, Galen, *Kitâb al-Hayavân*, biology

Başvuru/Submitted: 30.03.2021 **Kabul/Accepted:** 15.04.2021

* **Sorumlu yazar/Corresponding author:** Ahmet GÖKSU (Dr. Öğr. Üyesi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: agoksu@fsm.edu.tr ORCID: 0000-0002-2035-4050

Atf/Citation: Goksu, A. (2023). Çatışma ve uzlaştırma geriliminde İbn Sînâ'nın biyoloji projesi. M. C. Kaya, N. Özdemir & G. Aksoy (Eds.), *The 2nd International Prof. Dr. Fuat Sezgin Symposium on History of Science in Islam Proceedings Book* (s. 271-276) içinde.

<https://doi.org/10.26650/PB/10.26650/PB/AA08.2023.002.020>

Giriş

İbn Sînâ, Meşşâî ve sistem kurucu bir filozof olarak Aristoteles'in düşündüğü her şey üzerine yazmak ve klasik felsefe-bilimin eriştiği tüm bilgi birikimini öğrenmek ve derlemek ister. Tıpta bunu *el-Kânûn fî 'l-Tib* ile felsefe-bilimde *Kitâbü 'ş-Şifâ* ile ortaya koymuştur. Bu bağlam içerisinde yazdığı *Kitâbü 'l-Hayevân*, *Şifâ* külliyyatının tabiiyyât kısmının sekizinci fennidir. *Şifâ* külliyyatı sırasıyla mantikiyyât, tabiiyyât, riyâziyyât, ilâhiyyât olmak üzere dört temel kısımdan (cümle) oluşur. Tabiiyyât da kendi içerisinde sekiz fenden oluşur. Bunlar: *es-Semâ 'ü 'l-tabî 'î*, *es-Semâ 've 'l- 'âlem*, *el-Kevn ve 'l-fesâd*, *el-Ef 'âl ve 'l-infi 'âlât*, *el-Me 'âdin ve 'l-âsârü 'l- 'ulviyye*, *en-Nefs*, *en-Nebât*, *el-Hayevân*'dır. *Kitâbü 'l-Hayevân*, *el-Hayevân* ya da *Fî Tabâi 'i 'l-Hayevân* olarak da anılır ve genel olarak bitki haricindeki canlı varlıkların tamamının ele alındığı bir içeriğe sahiptir. Bu eser, *Şifâ* külliyyatının büyük bir kısmında olduğu gibi Aristoteles'in sınıflandırması temel alınarak onun eser(ler)i üzerine yazılmıştır.

Aristoteles'in böyle bir eserin olup olmadığı sorusu hem evet hem hayır şeklinde cevaplandırılabilir. Aristoteles'in biyoloji eserleri latince isimleri ile *Historia Animalium (HA)*, *De Partibus Animalium (PA)*, *De Generatione Animalium (GA)*, *De Motu*, *De Incessu*, *Parva Naturalia*'dır.¹ Bu eserlerin müstakil olarak Arapça çevirileri mevcut değildir. Farklı metinlerde atıfları mevcut olmasına rağmen, *De Motu* ve *De Incessu*'nun Arapça çevirisinin olmadığını net bir biçimde bilinmektedir (Lulofs ve Brugman, 1971, s. 2). *Parva Naturalia*'nın ise *Kitâbü 'l-Hiss ve 'l-mahsûs* adında bir çevirisi vardır; fakat bu eser tam bir çeviri olmayıp *Parva Naturalia*'nın ilk altı bölümünü kapsayan ve Aristotelesçi fikirlerden çok Neoplatonik ve Galenci fikirlerin ağırlıkta olduğu bir uyarlamadır (Hansberger, 2010, s. 142). Bildiğimiz ve bize ulaşan kadarıyla Aristoteles'in biyoloji eserlerinin Arapçaya çevrilen en yaygın olan ve bilineni *HA*, *PA* ve *GA*'dan oluşan *Kitâbü 'l-Hayevân*'dır (Latincesiyle *De Animalibus*). Bu eser, *De Animalibus*'taki gibi *HA* (on), *PA* (dört) ve *GA* (beş) toplam ondokuz makaleden oluşur. Bölümlerin uzunluğu makale sayısı ile paralellik göstermektedir. Kitapların neden birleştirildiği ve neden böyle bir isim verildiği tam olarak bilinmemektedir. Arapça tercümesi öncesinde başka bir dilde tercümesi olup olmadığı da net değildir (Kruk, 1978). Elimizde mevcut en eski tercüme 9. yüzyıla tarihlendirilmekte ve Yahyâ ibn el-Bitrîk'in çevirdiği yaygın bir şekilde dillendirilmektedir. Bununla beraber tercümanı hakkında da şüpheler mevcuttur. Yazarının anonim olduğu ya da İskenderiye patriği Üstâs (Eustathius: Ustath) tarafından çevrildiği de iddia edilmektedir (Lulofs ve Brugman, 1971, s. 3).

İbn Sînâ'nın Muhatap Olduğu Metin: Aristoteles'in *Kitâbü 'l-Hayevân*'ı

Aristoteles'in bu üç eserinin her biri farklı içerikler barındırır. *HA* çok sayıda canlıya dair zengin gözlem kayıtları içerir ve bu canlı grupları arasında nedensel ilişkiler kurar. *PA*'nın birinci kitabı (*PA I*) bir nevi Aristoteles'in biyoloji yaklaşımının ve genel olarak bilimsel metodunun yol haritasını barındırır.² *PA*'nın geri kalan kısmı ise (II-III-IV) ağırlıklı olarak anatomi ve fizyoloji üzerinedir. *GA* ise üreme biyolojisi, embriyoloji, oluşum ve kalıtım teorilerine odaklanır. *PA* ve *GA*, içerisinde mantıksal, metafiziksel kısımlar barındıran, felsefi yoğunluğu yüksek metinlerdir. Aristoteles canlıları felsefi araştırmanın konusu kılarak biyolojinin felsefi ve bilimsel zeminini oluşturmasına rağmen, Aristoteles'in ardından İbn Sînâ'nın *Kitâbü 'l-Hayevân*'ına kadar Aristoteles'in biyolojik eserleri üzerine kapsamlı herhangi bir şerh yazılmamıştır.

İbn Sînâ'nın *Kitâbü 'l-Hayevân*'ı

İbn Sînâ'nın *Kitâbü 'l-Hayevân*'ı Aristoteles'in *Kitâbü 'l-Hayevân*'ında olan tüm bölümleri içerir (*HA*, *PA*, *GA*) ve aynı sıra düzeni içerisinde ondokuz makaleden oluşur. İbn Sînâ'nın *Kitâbü 'l-Hayevân*'ı yazarken genel olarak üç farklı yaklaşım sergilediği görülür. Bunlar özetleme, ekleyip-çıkarma ve güncelleme-sentez yapma olarak ifade edilebilir (Musallam, 1987, s. 94-96).

1 *De Anima*'nın bu listeye dâhil edilip edilmeyeceği tartışmalıdır.

2 *PA I*'in bağımsız bir eser olup sonradan dâhil edildiği de kimi araştırmacılar tarafından dillendirilmektedir.

İbn Sînâ *Kitâbü'l-Hayevân*'da Aristoteles'in *Kitâbü'l-Hayevân*'ındaki metin sırasını düzenli olarak takip eder. Bu kısımlar ağırlıklı olarak 1-8. ve 15-19. makalelerdir. Bu takip ettiği kısımlarda İbn Sînâ “Kâle” ile başladığı cümleler ile Aristoteles'ten alıntılar yapar. Bu alıntılarının çok sık tekrarlandığı görülür. İbn Sînâ'nın “ekûlu” ile başladığı yerlerde ise kendi gözlemlerini, yorumlarını ve birincil kaynaklardan edindiği tecrübeleri sunar (Kruk, 2002, s. 327). İlgili yerlerden yola çıkarak, İbn Sînâ'nın doğrudan gözlemi önemseydiği görülür. Bu nedenle gözlem sahibi kişi olarak avcı, hayvan yetiştiricisi gibi canlılarla birebir irtibatlı kişilerin gözlemlerini aktarır. Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerinde kendisinin görmüş olduğu canlıları da aktardığı görülmektedir. Fakat Aristoteles'in yaptığı birçok gözlemi deneylerle desteklemesine ve bunları eserlerinde aktarmasına rağmen İbn Sînâ'da aynı yaklaşım görülmemektedir. Zira onun çalkantılı hayatı buna pek fırsat vermemiş olabilir. İbn Sînâ ayrıca “ببنته”, “قلنا”, “ذکرنا”, “ذکرنا” şeklinde metin (*Kitâbü'l-Hayevân*) içinde ya da dışında (*eş-Şifâ*'nın diğer kısımlarında) kendine de atıfta bulunmaktadır (Medkûr, 1970, s. 13-14). Hatta bunu en çok *Kitâbü'l-Hayevân*'da yapmaktadır.

Tablo 1: Aristoteles'in ve İbn Sînâ'nın <i>Kitâbü'l-Hayevân</i> 'ındaki termonolojik farklılıklar		
	Aristoteles	İbn Sina
Doğa	طباع	طبيعة
Bitki	شجرة / φυτόν	نبات
Olgun/Yetişkin	أنضج	هضم
Madde	الهیولی	مادة

İbn Sînâ *Kitâbü'l-Hayevân* içerisinde birçok yerde kendine özgü bir terminoloji kullanır. Örnek olarak, mevcut çeviride kullanılan *tibâ* (طباع) yerine düzenli olarak *tabi'a* (طبيعة) kelimesini kullanır. *Şecere* (شجرة/φυτόν) için *nebat* (نبات) ve *endac* (أنضج) yerine *hadm* (هضم) kullanır. *Heyûlâ*, metinde yer almayan *mâdde* kelimesi ile değiştirilir. *Nev* (نوع) metinde olduğu gibi *tropos* (τρόπος/şekil) anlamına değil, tür (*species*) anlamına gelir (Lulofs ve Brugman 1971, s. 44-45). Ayrıca embriyonik gelişim evreleri için kullandığı *'alâka*, *nutf* ve *muğğa* kelimeleri özellikle Kur'an ayetlerinden ilhamla kullandığı ve Aristoteles'in *Kitâbü'l-Hayevân*'ında olmayan kelimelerdir (Fancy, 2018, s. 132-133).

İbn Sînâ'nın kullandığı Aristoteles'in *Kitâbü'l-Hayevân*'ı eksik ve yanlış çevrilen birçok yere sahiptir. Bu yerlerde ya anlam değişir ya da anlamsız cümleler oluşur. Fakat İbn Sînâ kafasını karıştıran bu yerleri atlamadan okuduklarını anlamlandırmaya çalışmış ve düzelterek kendi metnine koymuştur. Örneğin, 724b26'daki *suntegma* (atık) Arapçaya *ictimâ* (اجتماع) olarak çevrildiği için anlam kaybolmuştur. İbn Sînâ doğru bir şekilde ondan “نوب” olarak bahseder.

Bir diğer durum, İbn Sînâ'nın, HA 549b4-7'nin Arapça tercümesindeki yanlış çevrilen kısmı ele alma biçimidir. Bu kısmın Arapça tercümesinde kerevit (قارابوس/κάραβος) yerine mürekkep balığının (σηπία/“سیبا”) yirmi gün boyunca yumurtaların üzerinde oturduğu söylenir. Bu bilgiden ikna olmayan İbn Sînâ, tam olarak neyin kastedildiğini anlamaya çalışarak bazı önerilerde bulunur (Kruk, 2002, s. 328, 338).

Kitabın konulara ve başlıklara ayrılması hususunda Aristoteles'te mevcut olmayan fasıllandırmalar ve bu fasıllara verilen başlıklar da İbn Sînâ'nın metni ele alma biçimine dair ipuçları vermektedir. Örneğin, on beşinci makale üç fasıldan oluşur. İlk fasıl, spontan oluşum ve anatomiye; ikinci fasıl meninin doğasının ele alındığı pangenez tartışmalarına; üçüncü fasıl ise özellikle iki meni/tohum tartışmasına tahsis edilmiştir.

Ekleme-Çıkarma

İbn Sînâ'nın *Kitâbü'l-Hayevân*'ı, tabiiyyât kısmının en uzun eseri olup hatta *Şifâ* genelinde Metafizik'ten bile daha uzundur. HA'nın 10, PA'nın 4 ve GA'nın da 5 makaleden oluştuğu hesaba katıldığında bu bölümlerin uzunluğunun içerdiği makale sayısına göre olması gerekir. İbn Sînâ'nın *Kitâbü'l-Hayevân*'da metin hacimleri (Medkûr neşrine göre) HA 187, PA 196, GA 49 sayfadır. Bu sayılar üzerinden hangi bölüme ne kadar ağırlık verildiği görülebilir. PA, normalde

kendisinden iki buçuk katı daha fazla makale içeren *HA*'dan daha geniştir. Daha yakından incelendiğinde bu durum İbn Sînâ'nın ağırlıklı olarak Galen üzerinden edindiği anatomi ve fizyoloji bilgisini (Galen'in eseri *De Usu Partium*, dokuzuncu yüzyılda Arapçaya çevrildi) *Kitâbü'l-Hayevân*'na kattığı görülecektir. Bu içerik Aristoteles'in *De Partibus*'unda normalde mevcut değildir (Kruk, 1978, s. 37).

PA'da bu metinsel artış tüm makaleler için geçerli değildir. 12, 13 ve 14. makaleler için geçerlidir. Bu kısım büyük ölçüde *Kânûn*'dan nakledilmiştir ve odak noktası neredeyse tamamen insan anatomisidir. 11. makale için ise tam tersi bir durum söz konusudur; 12-14'ün aksine çok kısadır. 4-5 cümleden oluşan bir paragraftan ibarettir (*PA* 639b21-5'in içeriğini yansıtan sadece birkaç cümleden oluşmaktadır). Karşılaştığımız bu görüntü aslında *Kitâbü'l-Hayevân*'ın tarihsel seyrine dair de izler barındırmaktadır. İbn Sînâ, *Kitâbü'l-Hayevân*'ı büyük ihtimalle 1027 yılında yazmıştır. Bu onun ilmi kariyeri için hayli geç bir tarihtir. *Kânûn*'dan çok sonra ve *Şifâ*'nın da en sonunda yazılmıştır (Gutas, 1988). *De Partibus*'un I. kitabı (11. makale) genellikle biyoloji çalışmalarının teorik altyapısı olarak görülür. Bu sebeple İbn Sînâ'nın bu makaleyi görmezden gelmesi de pek olası değildir. Bu sebeple denilebilir ki İbn Sînâ aslında *Kitâbü'l-Hayevân*'ı tam olarak bitirememiştir.

Güncelleme ve Yeni Bir Sentez

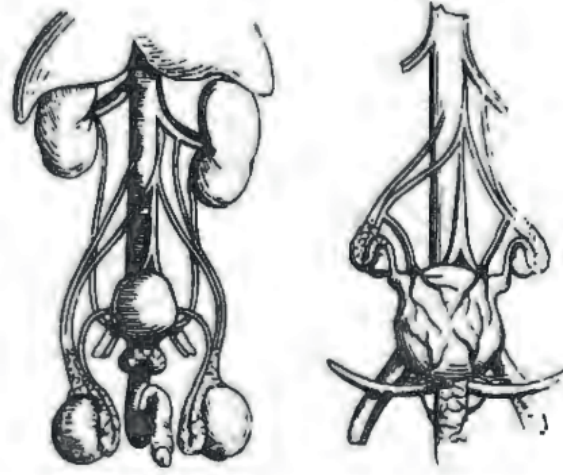
HA 1-8 özelinde İbn Sînâ herhangi bir tartışmaya girmeden mevcut içeriği özetlemekle yetinir. Zira Aristoteles'teki mevcut içerik (farklı canlılara dair gözlem ve tespitler) İbn Sînâ'ya kadar olan süreçte herhangi bir itirazla ya da zorunlu güncelleme ile karşılaşmaz. Fakat eserin diğer makaleleri için aynı durum geçerli değildir. 12-14. makalelerindeki bilgileri zamanın modern Galenci tıp bilgisi ile değiştirir. Fakat bunun yanı sıra tıp ile doğa felsefesinin kesiştiği ve her iki disiplinin de fikir beyan ettiği kısımlar vardır. İbn Sînâ buralarda karşıt görüşlerle açıkça çatışmaya girer, tartışma başlıkları açar ve mensubu olduğu Aristotelesçi doğa felsefesini tıbbî bilginin taarruzlarına karşı güncelleyerek savunur. Bu kısımlar özellikle *HA*'nın 9. makalesi ve *GA*'yı oluşturan 15-19. makalelerdir. Hatta içerik olarak 9. makale *GA*'nın (15-19) bir parçası gibidir. Buralarda üreme, oluşum, embriyonik gelişim, üreme ile ilgili sıvılar ve onların yeni oluşacak canlı üzerindeki etki güçleri ele alınır. Bu konular İbn Sînâ'ya Aristoteles'in teorilerinin modern görüşlere göre güncellenmesi gerektiğini açıkça söyleme fırsatı verir. Ya da tersinden düşünmek gerekirse bu kısımlar İbn Sînâ'nın *Kitâbü'l-Hayevân*'ı neden yazdığı sorusunun cevabını barındırır. İbn Sînâ Aristotelesçi argümanları ikna edici bir şekilde yeniden ifade etmek ister. Onun bu amacı ve yöntemi *Şifâ*'nın diğer bölümlerinden daha açık bir şekilde görülmektedir (Musallam, 1983, s. 46-49).

İki Meni Tartışması

Bu tartışmaların en bilineni büyük ihtimalle iki meni/tohum/sperm tartışmasıdır. İbn Sînâ Aristoteles'ten farklı olarak hem erkeğin hem de dişinin meni üretebileceğini savunur. Bu pozisyonun farklı sebepleri mevcuttur. Bu sorunun cevabını anlamak için tarihsel olarak tartışmanın izinin sürülmesi gerekir. İlk olarak Hipokrat'ın yeni oluşan canlının (yavrunun) anne-babasına benzemesine dair görüşleri üzerinden, hem dişinin hem de erkeğin üreme ile ilgili benzer maddeler ürettiği iddia edilir. Üretilen maddeler benzer olduğu için eşit bir şekilde kalıtılma becerisine sahip olur. Bu üretici maddeler ise cinsel hazzın yoğun olarak yaşandığı zaman diliminde üretilir. Bu sayede tüm vücut parçalarının özlerinden bazı partiküller salınır. Bu partiküller sayesinde çocuğa benzerlik sağlanır. Bu aslında pangenez fikrinin temelini oluşturur.

Aristoteles'te ise meni, sindirim sistemi ile işlenip nihai hale gelen kanın yine işlenip nihai hale gelmesi ile oluşur. Fakat bu işlemi sadece erkekler yapabilir. Çünkü onlar bu işlemi gerçekleştirebilecek yeterli ısıya sahiptir. Dişiler bunu gerçekleştirebilecek yeterli ısıya sahip değildir. Aristoteles'e göre dişi/kadın bir nevi deforme olmuş veya tamamlanmamış bir erkektir. Bu yetersizlikten ötürü dişi meniye mukabil olarak ancak menstrüel kan salgılayabilir. Aristoteles bu eşitsizliği embriyonik gelişimin izahı için kullanır. Erkek (meni) maddi olarak yeni oluşacak canlıya hiç bir şey katmaz; fakat ona form ve hareket verir. O aktif olandır. Tam aksine dişi ise sadece madde verendir ve pasiftir. Erkek menisi dişinin menstrüel kanını adeta bir marangozun keresteye şekil vermesi gibi şekillendirir. Tüm bunların temelinde, Aristoteles'in metafiziğinin temelinde yatan madde ve form dikotomisi bulunmaktadır.

Aristoteles'in oluşturduğu bu altyapı aslında daha çok embriyonik gelişimi açıklamak üzere kurgulanmıştır. Zira onun ilgilendiği sorular daha çok fetüsün nasıl, hangi sıra ile gelişeceği ve bu süreci kimin ya da neyin yönettiğidir. Bu noktada da meniye özel bir görev vererek onu organize edici ilke olarak belirlemiştir. Meni su ve *pnömadan* oluşur. Rahme girince sadece *pnöma* kalır. Yıldızların kutsal maddesi olan *esire* benzeyen bu *pnöma* tüm bu süreci kusursuzca yönetir.

Şekil 1: Erkek ve dişi cinsel organlarının birbiri ile benzerliğinin gösterimi. Andreas Vesalius'tan, *Tabulae sex* (1538).

Aristoteles'in hem erkek hem de dişinin meniye eşit şekilde katkı sundukları yönündeki fikre getirdiği sert reddiye Galen tarafından eleştirilir. Hatta denilebilir ki Galen *De Semina*'yı tamamen bu amaçla yazmıştır. Aslında Galen Aristoteles'ten ziyadesiyle etkilenmiş ve Hipokratçı tezleri yeni bulgularla onaylamıştır. Üreme biyolojisi ile ilgili olarak Aristoteles'ten bu yana ortaya konan en önemli bulgu büyük ihtimalle dişi testisleridir.³ Aristoteles bu organa dair bir malumata sahip değildir. Erkeğin testisleri bile meni üretimi ile doğrudan ilişkili değildir. Hatta testisler dokuma tezgâhlarında kullanılan ağırlıklara benzetilerek, meni akımının rahatça işleyişini sağlayan yapılar olarak tanımlanır.

Fakat Galen testisler ile meni üretimi arasında doğrudan bir ilişki kurar. Hem erkekte hem de dişide testis varsa her ikisi de meni üretir (üretmelidir). Dolayısıyla hem erkek hem de dişi yeni oluşacak canlıya hem madde hem de form verir. Erkek menisinin de fetüse madde vermesi Aristoteles ile ayrıldığı en keskin yerdir. Bununla birlikte Galen meni oluşumunu Aristotelyen besin sindirimi ve kan çerçevesi ile izah etmeye devam etmektedir.

İbn Sina ile Aristoteles arasında yaklaşık bin üç yüz yıl vardır. Bu dönem yaşanan bilimsel gelişmeler şüphesiz Aristoteles'in teorik çerçevesini güncelleme ve destekleme ihtiyacını doğurmuştur. İbn Sînâ'nın şu cümlesine dikkat edelim: وفي هذا الموضوع يظن بالمعلم الأول أنه يرى أن لا نطفة للنساء

“Bu konuda Aristoteles'in dişilerde meni olmadığı fikrine sahip olduğu düşünülür.”

İbn Sînâ Aristoteles'in “dişide meni yoktur” şeklinde bir şey söylemediğini iddia eder. Bu bir savunma cümlesidir. Zira onu savunmaya iten şey bu tarz bir düşüncenin zamanı için oldukça anlamsız kaçmasıdır. Çünkü bu görüşün yaygınlığı üzerinde oturduğu bilimsel zeminle beraber hayli güçlenmiştir.

Bu sebeple İbn Sînâ Aristoteles'i, genel teorik çerçevesini koruyarak, yeniden yorumlamak zorunda kalmıştır. İbn Sînâ'ya göre dişi menisi vardır. Bu, dişi tarafından üretilen dişi menisidir. Menstrüel kan değildir. Dişi menisi menstrüel kandan daha çok işlenerek olgunlaştırılmış bir maddedir. Dişinin menisi rahimden dışarı çıkmaz. Eğer bir şey çıkıyorsa o meni değildir. Bir tür olgunlaşmış âdet kanıdır. Menstrüel kanın salınımı herhangi cinsel hazla değil, fakat dişi menisi cinsel hazla ve gece rüyalanması ile salınır. Bunları söyledikten sonra İbn Sînâ, Aristoteles'in de dişi semen'ini reddetmediğini,

3 Modern tıbbi terminoloji ile yumurtalık/ovaryum.

onun menstrüal kana ilaveten bulunduğunu söyler. Dişi menisi her ne kadar erkek menisine denk olmasa da dişi menisi olmadan üreme gerçekleşmez. Erkek ve dişi menisinin oynadığı rollere geldiğimizde İbn Sînâ şaşırtıcı bir hamle yapar. Zira o neredeyse Aristotelesçi çerçeveyi yeni yaklaşımının içine oturtur:

İbn Sînâ'ya göre kadın menisi madde olmaya daha uygundur; ama hareket ilkesi olmaya uygun değildir. Erkeğin menisi ise hareketin ilkesidir. Erkek meni üretici gücü (*kuvve müvellide*) içerir ve dişi “meni” üreme gücüne sahiptir (*kuvve mütevellide*). Birinci güç form verici (musavvire) ve ikinci güç form kabul edicidir (mutasavvira). Meninin kendisi, niteliksel olarak biçim verdiği için dağılır, oysa dışının gücü maddi ve niceliksel olarak işlev görür. Erkek ve dişi menilerinin birleşimi, gebe kalmanın başlangıcıdır, ardından âdet kanı embriyonun vücudunu oluşturur ve onu beslemeye devam eder. Erkeğin ve dışının menisi vardır; ama her ikisi de aktif ve pasif kuvvetlere sahip olamaz. Eylem olmadığında, (o eylem için) bir yeti, kuvve de olamaz. Dişi meni aktif yetiye sahip olamaz ve erkek meni pasif yetiye sahip olamaz (yani fetüse maddi olarak katkıda bulunamaz) (Saif, 2016, s. 185-186).

Aristoteles gibi, İbn Sînâ'nın fetüsün gelişimine ilişkin biyolojik açıklaması, kendi metafiziği ile ilişkilendirilebilir ve aralarında farklar vardır. Aristoteles'e göre, erkek spermindeki form, kadın nemi yerine adet kanına aktarılır ve ardından meni(nin) (fiziksel) bedeni dağılır. Fakat İbn Sînâ'ya göre cisimsel suret (form) maddeden ayrı olarak var olamaz. Bu nedenle, bu kurala bağlı olarak şöyle bir tablo oluşur: biçim veren meni ile birleşerek biçim almış biçim alan bir maddenin (nemin) daha sonra âdet kanıyla beslenmesi söz konusudur. Bu pıhtılaşmadan sonra meni(nin) (fiziksel) bedeni atılsa da (ya da ortadan kalksa da) cisimleşme kesintisiz olarak devam eder. Nefse gelince, İbn Sînâ'ya göre onu cenine veren erkek menidir.

Sonuç

Aristoteles'in biyoloji ile ilgili eserleri Aristoteles şârihleri tarafından pek ilgi görmemiştir. Bu eserlerin en bilinen üçü (*HA*, *PA* ve *GA*) Arapça literatüre *Kitâbü'l-Hayevân* olarak alınmış ve doğrudan-dolaylı referanslar üzerinden görüldüğü üzere tekrardan tanınırlık kazanmıştır. Fakat bu tanınırlık da genelde *HA* ile sınırlı kalmıştır. İbn Sînâ *Kitâbü'l-Hayevân* için kendi zamanına kadar ilk defa tüm kısımları içine alan kapsamlı (19 makale) bir şerh yazmıştır. İbn Sînâ'nın *Kitâbü'l-Hayevân*'ı, doğa tarihi ile ilgili tıbbî olmayan bilginin ufak eklemelerle özetlendiği, daha çok tıpla ilgili olan malumatın (*PA* II-IV) *Kânûn*'un yardımı ile zenginleştirildiği ve fakat en önemlisi Aristotelesçi doğa felsefesine ait tezlerin rakip tezlerle kimi zaman uzlaştırılarak kimi zaman çatışmaya girerek güncellendiği, tahkim edildiği bir yapı arz eder. Bunun en güzel örneği dişi-erkek menisi tartışmasıdır. En nihayetinde denilebilir ki İbn Sînâ'nın *Kitâbü'l-Hayevân*'ı yazma amacı *Canlıların Oluşumu Üzerine* (*GA*) kısmını gündem edinmesidir.

Kaynakça / References

- Brugman, J., & Lulofs, H. J. Drossaart (1971). *Aristotle Generation of Animals: The Arabic Translation Commonly Ascribed to Yahya Ibn Bitriq*. Leiden. E.J. Brill.
- Fancy, N. (2018). Generation in Medieval Islamic Medicine. *Reproduction: Antiquity to the Present Day*, Cambridge University Press, 129-40.
- İbn Sînâ (1970). *eş-Şifâ*, c. 8: *et-Tabüyyât: el-Hayevân* (A. Muntasır, S. Zâyid, A. İsmail, & İ. Medkür, Haz.). Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb.
- Kruk, R. (1978). *The Arabic Version of Aristotle's Parts of Animals. Books XI-XIV of the Kitâb al-Hayawân: A Critical Edition*. Leiden. Brill.
- Kruk, R. (2002). Ibn Sina On Animals: Between The First Teacher and The Physician. In J. Janssens, D. D. Smet (Eds.). *Avicenna and His Heritage* (pp. 325-341). Leuven University Press.
- Musallam, B. (1987). Avicenna: X. Medicine and Biology. *Encyclopaedia Iranica*, vols. 1-3, 94-96.
- Musallam, B. (1983). *Sex and Society in Islam: Birth Control Before the Nineteenth Century*. Cambridge University Press.
- Saif, L. (2016). The Universe and the Womb: Generation, Conception, and the Stars in Islamic Medieval Astrological and Medical Texts. *Journal of Arabic and Islamic Studies*, (16), 181-198.